

Yahudi modernleşmesinin ayak sesleri: Haskala hareketi

Ali Osman KURT

Yard. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Rönesans ve Reform hareketleri, Batı toplumunda din ve Tanrı merkezli toplumsal yapı ve düzenlemelerin yerini, akli merkeze alan düzenleme arayışlarının aldığı “Aydınlanma” düşüncesine yol açmıştı. Bu düşünce, on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda gelişen ve akılcı düşünceyi, geleneksel ve değişmez kabul edilen varsayımlardan, önyargılardan ve ideolojilerden özgürleştirmeyi ve müspet bilimi kabulü, geliştirmeyi istemiş, mevcut dünya görüşüne karşı yeni bir dünya görüşünün ortaya çıkmasını ve temellendirilmesini amaçlamıştı.

Bu yüzyıllar, Avrupa Yahudilerinin hem özgürlüklerine kavuştukları hem de Yahudiliğin modern veçhesini kazanacağı yeni akımların ortaya çıktığı ve kendi içerisinde üstünlük mücadelelerinin başladığı bölünme çağları olmuştur. Bunun bir sonucu olarak, Aşkenaz dünyada geleneksel istikrar ve bütünlük parçalanmıştır.¹ Böyle bir ortamda, Aydınlanma felsefesi, Yahudi toplumunda yankı bulmuş ve ‘Haskala’ olarak isimlendirilen yeni bir akım ortaya çıkarmıştır.²

Avrupa aydınlanmasının Yahudi versiyonu olarak görülen ‘Haskala’, 1770’lerde Doğu Avrupa’da baş-

layan ve 1880'lerin başında Yahudi milliyetçilik akımının ortaya çıkışına kadar devam eden ideolojik ve sosyal bir harekettir. Hareketin mensuplarına "Maskil(im)" denilmektedir.³

Aydınlanma düşüncesi, Yahudi dünyasına, hem Yahudilerin dinî ve kültürel mirasına doğrudan bir tehdit, hem de onlara yönelik sınırlamaların kaldırılacağı ve gettoların dışına çıkarılacakları gibi tutarsız bir mesaj içererek girmiştir.⁴ İlk olarak Almanya'da ortaya çıkan Haskala hareketi, ardından Galiciya'da, Litvanya'da ve son olarak Rusya'da yayılma göstermiştir. Fakat Yahudi aydınlanması denildiğinde akla gelen 'Berlin Haskala'sıdır.⁵ Onlarca yıl, Haskala'nın özellikle Berlin versiyonu, Avrupa'daki Yahudi toplumlari için, ilerleme, hürriyet ve liberalizmle eş değerde görülmüştür.⁶

Haskala, Fransız İhtilali'nden sonra Yahudilere yönelik yasal ayrımcılığın ortadan kalkması, özgürlük ve eşit vatandaşlık hakkının tanınmasıyla birlikte (emansipasyon), onların Batı ile bütünleşme; yeni ekonomik, sosyal ve kültürel uyum imkânlarından faydalanma çabası olarak görülmektedir. Bu kavram, Yahudilerin, Yahudi olmayanların yaşantısına karşı duydukları sempatiyi yansıtırken, aynı zamanda Yahudi toplumunun gelenekten moderniteye geçişini anlatmaktadır.⁷

Haskala, seküler kültür ve felsefe içinde, dine bilimsel ve rasyonel yaklaşım biçimidir. Bunda seküler çalışmalara değer veren ve her şeyin ölçüsü olarak mantığı kullanan 'Maimonidesci yaklaşım'ın etkisi büyüktür. Onlar, Yahudi inançlarını çağın felsefesine uygun hale getirecek rasyonel bir anlayış geliştirmenin yollarını aramışlardır. Bu yüzden Haskala, kaynağı olan Avrupa Aydınlanma hareketi gibi rasyoneldir. Mantıktaki rasyonel-felsefî hakikati, her şeyin ölçüsü ve tek hakikat olarak görmüş, yeni bir biçim altında 'Aydınlanmacı Deizmi' kabul etmiştir.⁸

Yahudi aydınlanma ideolojisinde, kültürün evrenselliğine, din ve milliyet konusunda tarafsız olduğuna vurgu yapılmış, Avrupa kültürü herkesin ortak malı kabul edilmiştir. Yahudilerin bu kültüre katılmasına cevaz verilmekle kalınmamış, aynı zamanda gerekli ve ulaşılabilir bir amaç olarak görülmüştür. Bu yüzden, Yahudiler ile komşuları arasındaki ilişkilerde köklü düzenlemeler yapılmak istenmiştir. Bu şekilde tecrit edilmiş Yahudilerin etrafındakilerle bütünleşmesine engel olan şeylerin giderilmesi hedeflenmiş-

tir.⁹ Pek çok aydınlanmacı filozof, kendilerini açıkça "Almanlar" olarak tanımlamışlardır. Mendelssohn, yazılarında sıklıkla "biz Almanlar" ifadesini kullanmış; "Hristiyanlar ve Yahudiler" yerine "Almanlar ve Yahudiler" tanımlamasını eleştirmiştir. Fransa'da Berr Isaac Berr, "Tanrı'nın lütfu ve halkın yönetimi sayesinde bizler, yalnızca insanlar ve vatandaşlar değil, aynı zamanda Fransızlar olduk." demiştir. 1806'da Napolyon tarafından toplanan Yahudi Kongresi'nde "Musa dininin Fransızları" tabiri kullanılmış; 'Yahudilerin artık bir millet' ve 'Fransa'nın da Yahudilerin anavatanı' olduğu ilan edilmiştir.¹⁰

Avrupa aydınlanmasının Yahudi versiyonu olarak görülen 'Haskala', 1770'lerde Doğu Avrupa'da başlayan ve 1880'lerin başında Yahudi milliyetçilik akımının ortaya çıkışına kadar devam eden ideolojik ve sosyal bir harekettir. Hareketin mensuplarına "Maskil(im)" denilmektedir.

Bu bakış açısıyla, eğitimde, ekonomide, dinde ve toplumsal düzenlemelerde köklü değişiklik ve yenilikler yapılmış, bu anlamda yeni programlar hazırlanmıştır.¹¹ Bu programların temel hedefi, geleneksel değerleri ortadan kaldırıp dini saflaştırma ve ilk aslına döndürme girişimi değil, modernitenin ortaya çıkardığı gelişmeler doğrultusunda toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilmek ve mevcut şartlar doğrultusunda dinde 'öze bağlı' düzenleme ve reformlar yapmak olmuştur.¹² Hareketin ilk ideologları, Yahudi geleneğinin yok edilmesine karşı çıkmış, kendi Yahudilik algılarının, geleneğin en saf formu olduğuna inanmışlardır. Yahudi geleneğine saygı göstermiş, Tevrat'ın tanrısal vahiy oluşunu ve ondaki hükümlere uymanın gerekliliğini kabul etmeye devam etmişlerdir. Hatta bazıları, geleneksel eğitimi savunmuş ve Rabbani kaynaklar üzerine çalışmaya devam etmiştir.¹³

Modern İbrani literatürünün mimarı ve Haskala ideolojisinin yorumlayıcısı kabul edilen Naftali Herts Wessely (1725-1805), bu hareketin öncülerinden birisidir. Düşüncelerini, hareketin yayın organı olan "Hame'asef" dergisinde ve 'Divrei Şalom Ve'emet' (Barış ve Hakikatin Sözleri) isimli kitabında açıklamıştır.¹⁴ Wessely, 'Tanrı Torası' ile 'İnsan Torası' arasında bir ayırım yapmış ve bu kavramlara yeni an-

lamlar yüklemiştir. Ona göre 'Tanrı Torası', ilahî vahiy gösterir, Tora emirlerini içerir ve yalnızca Yahudiler içindir. 'İnsan Torası' ise bunun aksine, insan düşüncesinin bir ürünüdür, bütün felsefe ve bilimi kapsar ve evrenseldir. Bu yüzden Yahudiler de, İnsan Torası'nı araştırmalı ve onun gelişimine katkı sağlamalıdır. Üstelik İnsan Torası'nı görmezden gelen veya inkâr eden bir Yahudi, insan olarak eksiktir.¹⁵

Fikirlerindeki devrimci karaktere rağmen Wessely, İnsan Torası'nın Yahudi geleneğinin tamamlayıcı bir parçası olduğunu da kabul etmiştir. Bu yönüyle gelenekselci ve Yahudiliğin normatif bakış açısını yansıtır. Kitabında modern sekülerizmi değil, Yahudiliğin geleneksel değerlerini savunmuştur.¹⁶ Ayrıca o, kendi dönemindeki Yahudilerin, ayrımcılık ve dışlanmışlık yüzünden dünyevî bilgiden mahrum kaldıklarını söylemiştir. Kral II. Joseph'in 1781'deki hoşgörü bildirisinin, Yahudilerin durumunda ciddi

Aydınlanma düşüncesi, Yahudi dünyasına, hem Yahudilerin dinî ve kültürel mirasına doğrudan bir tehdit, hem de onlara yönelik sınırlamaların kaldırılacağı ve gettoların dışına çıkarılacakları gibi tutarsız bir mesaj içererek girmiştir.

bir değişim meydana getirdiğini, bu bildirinin Yahudilerin yaşadıkları toplumun sosyo-kültürel ve ekonomik yaşantısına entegre olmaya gönüllü olup olmadıklarını ispat için bir sorumluluk yüklediğini ifade etmiştir. Bu yüzden o, Yahudi eğitiminde köklü bir reform yapılması gerektiğini söylemiştir.¹⁷

Wessely'nin üzerinde durduğu diğer konuların başında, Talmud'dan çok Tora üzerinde çalışılması, sistemli bir şekilde Almanca öğrenilmesi ve Yidişçe'nin¹⁸ terkedilmesi; müfredatta genel konuların yer alması; öğrencilerin yeteneklerine ve eğilimlerine uygun alternatif kurslar düzenlenmesi; Yahudi dini hukuku Halaha'nın, dinî liderlik için hazırlanacak çok az sayıdaki öğrenci ile sınırlandırılması gelir. Bu son teklif, geleneksel bir ideal olan 'Torah lişmah' (Tora hatırı için Tora çalışmak) düşüncesiyle ciddi olarak çelişmektedir.¹⁹

Yahudi aydınlanma hareketinde, Wessely'den başka, ismi Haskala ile birlikte anılır hale gelmiş *Moses Mendelssohn*'un (1726-1789) önemli bir yeri vardır.

Kimileri onu Haskala'nın kurucusu ve babası veya "Alman Sokrates" olarak nitelendirmiştir.²⁰ Aydınlanma hareketinin köklerini daha erken dönemlerde, hatta geleneksel Yahudilik içinde arayanlar ise Haskala içinde Mendelssohn'un rolünün abartıldığını söylemişlerdir.²¹

Mendelssohn'un hareket içindeki en önemli düşüncelerinden birisi, Yahudiliği akla karşı değil, aksine akla uygun bir din olarak takdim etmesidir. Ona göre Yahudilik'te, insan aklına uymayan hiçbir inanç esası bulunmaz. Bu yüzden dinî ideallere ulaşmak için akıl yeterli olup vahye ihtiyaç yoktur. Saf Tanrı bilincinin yaşayan bir örneğini milletlere göstermek için Yahudilere Sina'da pratik emirler verilmiştir. Sina'da verilen vahiy, başkalarına tebliğ için değildir. Sadece Yahudilerin yasalarıdır ve politiktir. Çünkü inanç, kanunla elde edilemez. Yahudilere verilen kanunlar, yalnızca bir Yahudi teokratik devletin yasaları görevini yapmıştır. Dolayısıyla vahiy statik değil, gelişme gösteren bir sürece sahiptir.²²

Mendelssohn dinî hakikatler konusunda Gotthold Ephraim Lessing'den çok etkilenmiştir. Lessing, 'Nathan der Weise' adlı kitabında anlattığı 'Üç Yüzük' isimli hikâyesinde, herhangi bir dinin mutlak hakikati gösterdiği iddiasını reddetmiştir.²³ Mendelssohn da, kurtuluşun sadece bir dinle sınırlı olmadığını, Yahudi olmayan diğer milletlerin, tabii din veya kendi gelenekleri ile kurtuluşa ereceklerini, bundan dolayı Yahudiliğin dışarıdan mühtediler kazanma çabasının olmadığını söylemiştir.²⁴

Mendelssohn'a göre, Yahudilerin kolektif kimliklerini korumak için gösterdikleri çaba, evrensel misyonlarını tamamlama düşüncesidir. Bireyin dinle ilişkisi, herhangi bir baskı olmaksızın kendi özgür entelektüel kanaatine dayanmalıdır. Buna bağlı olarak, Yahudi toplumu da fertlerin dinî yaşantısına saygı göstermeli ve onları kanaatlerinden dolayı cezalandırmaktan vazgeçmelidir.²⁵

Aydınlanma yanlılarının karşılaştığı sorunların başında, eğitim alanında reformlar yapmak olmuştur. Bunun başında ise din dışı bilginin Yahudi kültürüne dâhil edilmesinin meşruluğu konusu gelmektedir. Onlar, bunu Yahudilik bağlamından çıkarmış, felsefenin yasallığıyla ilgili Orta Çağ tartışmalarında olduğu gibi polemik konusu yapılmamasına çalışmışlardır. Buna rağmen, Ortodoks Yahudiler tarafından çok ciddi bir muhalefetle karşılanmışlardır.²⁶

Aydınlanmacı yazarlar, rasyonel bir eğitim anlayışını savunmuşlardır. Okullardaki müfredatlarda ve eğitim metotlarında değişiklik yapmak istemişlerdir. Bu ideal doğrultusunda yeni okullar açılmış ve yeni programlar hazırlanmıştır. Müfredatta, Kutsal Kitap'la ilgili dersler yanında, İbranice, Almanca ve Fransızca'nın öğretimi; aritmetik, coğrafya, tarih, tabii bilimler ve sanat dersleri yer almıştır. Kimileri bu okullarda ilk önce Almanca ve aritmetik öğretimiyle başlanmasını, ardından İbranice okuma ve yazmanın öğretilmesini istemiştir. Kimileri ise bütün alanlarda eğitim dilinin Almanca olmasını, Kutsal Kitap'tan ahlakî değerlerle ilgili seçilmiş bölümlerinin erkek ve kız çocuklarına öğretilmesini teklif etmiştir. Bu görüşte olanlar, dinî eğitim konusunda yalnızca ahlaki hükümlerin öğretilmesini savunmuştur.²⁷

Söz konusu eğitim programlarında, İbranice'ye çok az yer verilmiş; Talmud öğretimi ise hemen hemen göz ardı edilmiştir. Mendelssohn ve Wessely, Haskala eğitiminin öncüsü olmalarına rağmen, Talmud'un kutsallığından ve otoritesinden şüphe etmemişlerdir. Ancak Talmud çalışmasının, Yahudi eğitimindeki üstün konumunu azaltmaya çalışmışlardır. Mendelssohn, Yahudiliği muhafaza için Tevrat çalışmasının önemi üzerinde durmuş, Talmud'tan hiç söz etmemiştir. Onun bu yaklaşımı, pratikte yansımaları bulmuştur. Örneğin, Berlin'de kurulan bir okulun müfredatında, Talmud çalışmasına hiç yer verilmemiştir. Wessely, bu durumu, "Yahudi çocuklarının hepsi, Talmud âlimi olmak için yaratılmamıştır." cümlesiyle açıklamıştır.²⁸

Birçok ülkede Haskala'nın, özellikle eğitim alanındaki reform talepleri merkezî ve yerel idarelerce desteklenmiştir. II. Joseph'in 1782'de yayınladığı özgürlük bildirisinden sonra, yeni okullar açılmış, Yahudilerden laik okullar kurmaları veya çocuklarını devlet okullarına göndermeleri istenmiştir. Almanya'da Yahudiler, orta öğretim ve üniversitelere kabul edilmişler; onların ayrı okullar açmalarına ve çocuklarını 'heder'e²⁹ göndermelerine izin verilmiştir. Hatta devlet okullarındaki müfredatı tamamlamadan önce Talmud öğrenimi görenlere hapis cezası verilmiş; okul kayıt belgesi olmayanların ise evlenmeleri yasaklanmıştır.

Bazı ülkelerde 'yeşiva'lara³⁰ bile müdahale edilmiştir. Din adamlarının da genel eğitimden, özellikle de felsefe eğitiminden geçmesi gerektiği söylenmiştir. Avusturya'da 1820'de bu yönde bir karar çıkartıla-

rak, Rabi'lerin laik eğitim almaları, dua ve törenlerde ülkenin dilini kullanmaları şart koşulmuştur. Bu amaçla farklı şehirlerde rabinik yüksek okullar açılmıştır.

Haskala'nın faaliyetleri, Ortodoks çevrelerde etkisini göstermiştir. Kendilerini, çağın ihtiyaçlarına cevap vermek zorunda hissetmişlerdir. Birçok Ortodoks bilgin, dilin ve yazmanın öğrenilmesinin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Günde birkaç saat bile olsa çocuklara Almanca'nın konuşma ve yazımının öğretilmesini istemişlerdir.

Bu kavram, Yahudilerin, Yahudi olmayanların yaşantısına karşı duydukları sempatiyi yansıtırken, aynı zamanda Yahudi toplumunun gelenekten moderniteye geçişini anlatmaktadır. Haskala, seküler kültür ve felsefe içinde, dine bilimsel ve rasyonel yaklaşım biçimidir.

Haskala, kız çocuklarının eğitiminde de gözle görülür bir değişiklik yapmıştır. Daha önceleri zenginler, kız çocukları için özel öğretmenler tutup Avrupa dillerini öğretmiş ve müzik eğitimi aldirtmiştir. Bu sayede Avrupa kültürüne ve Aydınlanma fikirlerine katılmada önemli bir mesafe alınmıştır. Böylece Yahudi kızları, hayatları mali işler ve ticaretle sınırlı olan kocalarını ve erkek kardeşlerini eğitimde geride bırakmışlardır. Bunlar, Yahudilerin ve gentilenin karışık halde oldukları sosyete cemiyetlerine katılmaya başlamışlardır. Bu sosyal ilişkiler, bazen kadınların Yahudi eşlerinden boşanmalarına, Hıristiyan olmalarına ve daha asaletli gördükleri gentile sevgilileriyle evlenmelerine bile sebep olmuştur. Yahudilikten ayrılan bazı kadınlar, baskın durumdaki burjuvazi kültür ve toplumla bütünleşmişlerdir.

Dilde asimilasyon, Haskala'nın alamet-i farikası haline gelmiştir. Almanya'da zengin Yahudiler, 17. yüzyılın sonlarında çocuklarına, Yahudi olmayanlarla sosyal ve ticari ilişkilerini kolaylaştırmak için Almanca ve Fransızca öğretmeye başlamışlardır. Bu diller, Yahudi bölgelerinde seçkin sınıfların dili olmuştur. Berlin'deki genç Yahudi burjuvazileri, Almanca'yı konuşma dili olarak benimsemeye başlamış; Yidişçe'ye karşı olumsuz bir tutum geliştirmiştir. Geçmişte Alman yazarların, Yahudilerin ticari faaliyetlerinde Yidişçe konuşarak Yahudi olmayanları aldata-

bildiklerini iddia ettikleri nakledilmiştir. Bunun bir sonucu olarak, Yahudilerin ticari faaliyetlerini Almanca olarak yazıya geçirmelerini zorunlu hale getiren kararlar yayınlanmıştır.³¹

Mendelssohn bu iddialardan çok etkilenmiş olmalı ki, Yidişçe'yi gülünç, dilbilgisi kurallarına uygun olmayan ve ahlakî bozulma sebebi olarak düşünmüştür. Günlük dil olarak yüksek Almanca'nın konuşulmasını gerekli görmüştür. Bunun için Tevrat'ı, İbranice harfler kullanarak '*Netivot ha-Şalom*' (*Barış Yolları*) adıyla Almanca'ya çevirmiştir. Böylece hem Yahudileri Almanca konuşmaya teşvik etmek hem de Avrupa'da yaşayanların topluma tam entegrasyonunu sağlamak istemiştir.³²

Wessely, 'Tanrı Torası' ile 'İnsan Torası' arasında bir ayırım yapmış ve bu kavramlara yeni anlamlar yüklemiştir. Ona göre 'Tanrı Torası', ilahî vahyi gösterir, Tora emirlerini içerir ve yalnızca Yahudiler içindir. 'İnsan Torası' ise bunun aksine, insan düşüncesinin bir ürünüdür, bütün felsefe ve bilimi kapsar ve evrenselidir.

Wessely de, II. Joseph'in Yidişçe kullanımına karşı yayınladığı tedbirleri onaylamıştır. David Friedlaender, Yidişçe'nin Yahudi okullarında eğitim dili olmaktan çıkartılması teklifinde bulunmuş; yeşivaların sayısının azalmasından memnuniyet duymuştur. Ona göre, Yidişçe'nin kullanılması, etik bir davranış değildir ve dinin bozulmasıdır. O, duaları 'bu bölgelerdeki insanların konuştukları dil' olan Almanca'ya tercüme etmiştir. Çünkü Yidişçe çeviriler, tarzları ve muhteva bakımından okuyucu için tiksindiricidir. Bir başka Yahudi maskil de, Yahudilerin muhasebecilikte ve iş anlaşmalarında hem Yidişçe hem de İbranice kullanılmasının yasaklanmasını istemiştir. Bunun sadece Yahudiler ile Hıristiyanlar arasında değil, aynı zamanda dolandırıcılığı engellemek için Yahudilerin kendi aralarında da yasaklanmasını teklif etmiştir.³³ Israel Jacobson ise 1815'te duaların Almanca okutulmasını sağlamıştır.³⁴

Haskala içinde, gettoların dili olarak aşağılanan Yidişçe'nin yerine, seküler çalışmalarda İbranice merkezî bir konuma gelmiştir. Birçok Maskilim fasih İbranice konuşulmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır. Örneğin Mendelssohn, İbranice'yi millî bir hazine olarak düşünmüştür. Ancak burada sözü edilen

İbranice, Kutsal Kitap İbranicesi'dir. Kutsal Kitap çalışması, Haskala'nın eğitim programının temel bir düşüncesi olmuştur. Böylece İbranice, seküler ve profesyonel bilimsel ifadeler için bir araç olmuş; Doğu Avrupa'da uzun yıllar Haskala literatürünün dili olarak kullanılmıştır. Bu sayede İbranice yeniden önem kazanmış ve canlandırılmıştır.³⁵

Haskala düşüncesinin etkisiyle, İsrail'in seçilmişliği ve Tanrı'nın İsrail'in lehinde takdirde bulunduğu inancı zayıflamış, İsrail'in gelecekte kurtulacağı beklentisi yok olmaya başlamıştır. Özellikle 17. yüzyılın sonları, 18. yüzyılın ilk yarısında Yahudi toplumunda 'mesih?' beklentisi azalmıştır. Sabetay Sevi hareketinin başarısızlığı, Haskala mensuplarının 'mesih' karşıtlığına katkı sağlamıştır. Mendelssohn, Yahudilerin kurtuluşun sadece Tanrısal irade ile gerçekleşeceğini, Yahudilerin İsrail topraklarına dönüşünün ise politik ve laik bir olay olduğunu söylemiştir. Bazı aydınlanmacı yazarlar ise Mesih'i, evrensel barış ve hoşgörü yönetimi ile eşit görmüştür. Sonraki yıllarda, Avrupa'da kendilerine tanınan haklar ve özgürlüklere paralel olarak, mesih inancında da büyük bir azalma görülmüştür.³⁶

Batı Avrupa'da önemli bir taraftar kazanan Haskala düşüncesi, tüccarlar, doktorlar ve seyyahlar yoluyla Rusya'ya geçmiştir. Rus aydınlanmasının en önemli temsilcilerinden birisi, 'Rus Yahudilerinin Mendelssohn'u' olarak da isimlendirilen Isaac Ber Levinson'dur (1788-1860). Levinson, Yahudilerin yaşadıkları toplumla tam bütünleşmelerini, laik eğitim sistemine katılmalarını, geleneksel yaşantılarını değiştirmelerini ve bunun sonucunda yeni bir Yahudi kimliği kazanmalarını istemiştir.³⁷ 18. yüzyılın sonlarında maskilim, devlet otoritesiyle olan ilişkilerini kullanarak, Rusya'da Yahudilerin durumunu iyileştirmeye çalışmış; modern okullar açılmasını sağlamışlardır. Rus aydınlanmacı yazarlar da, Yidişçe'nin kullanılmasına karşı rezervleri olmasına rağmen, halkın eğitimi için bu dilde yazılar kaleme almışlardır.³⁸

1820'lerde Rusya'da, Alman tarzı giyinen ve kendi aralarında Yidişçe yerine fasih Almanca konuşmada ısrar eden Maskilim, çoğunluk tarafından "Deytshen" veya "Berlinliler" olarak tanımlanmıştır. Bunların temel amaçlarından birisi, Alman modelinde modern Yahudi okulları kurmak olmuştur. Bu okullarda, genel konuların yanında, Rusça, aritmetik ve diğer bilimler öğretilmiştir. Yahudilikle ilgili dersler, Almanca olarak okutulmuştur. Sonraki yıllarda, Yi-

dişçe'den tamamen vazgeçilmiş, Almanca veya Rusça öğretilmeye başlanmıştır.³⁹

Rus Maskilim, devlet yetkililerinden yaptıkları reformları desteklemelerini, hatta bunları halka dayatmalarını istemişlerdir. Bu amaçla Yahudilerin geleneksel kıyafetler yerine Avrupaî tarzda giyinmeye zorlanması, sakallarını traş etmeleri; İbranice matbahaların sıkı denetlenmesi ve tüm ülkede sayılarının iki veya üçe indirilmesi talep edilmiştir. Bu talepler yetkililerce kabul edilmiş ve Yahudilere bu konuda baskı yapılmıştır. Yeni nesil maskilim, eğitimlerini Rus devlet okullarında veya Yahudi-Rus okullarda aldıkları için, öncekilerin aksine, Yahudi literatüründen habersiz kalmışlardır. Böylece onlar, önemli derecede Yahudi geleneğine yabancılaşmıştır. Öyle ki 1860'dan sonra Ortodoks Rabilerin yerine, hükümetçe atanmış Rabiler (kazyonny ravvin) ortaya çıkmıştır.⁴⁰

Rusya'da, Yahudilik'teki en önemli reformlar, II. Alexander döneminin başlarından 1863'e kadar yapılmıştır. Bu dönemde Yahudi gençleri arasında Haskala hareketi çok fazla yayılmıştır. Maskilim tarafından kurulan ve İbranice '*Ha-Meliz*' ve Yidişçe '*Kol Mevasser*' isimli gazeteler, bu gelişmede önemli rol oynamıştır. Bu dönemde yazılan yazılar, Haskala ideolojinin ilerlemesinde önemli olmuştur. Örneğin J. L. Gordon yazdığı bir şiirinde "Dışarıda bir birey, evinde ise bir Yahudi ol." şeklinde ifade etmiştir.⁴¹

1870'lerde Rus Yahudilerinin hayatında çok önemli bir değişim yaşanmıştır. Yahudilerin Rus ekonomisinde ve kültüründe gösterdikleri atılımın ardından, basının desteklediği, Dostoyevski gibi ünlü yazarların da dâhil olduğu güçlü bir Yahudi karşıtlığı ortaya çıkmıştır. II. Alexander'ın 1881'de suikast sonucu öldürülmesi ise, Rusya'da Yahudi düşmanlığının şiddete dönüşmesine ve Yahudi haklarının kısıtlanmasına sebep olmuştur.

Yaşanan olaylara tepki gösteren Rus Maskilim, aydınlanmanın tek başına Yahudi problemine istenen çözümü sağlamayacağını dile getirmeye başlamışlardır. Bu olayları da bunun kanıtı olarak göstermişlerdir. Yahudi emansipasyonu konusunda yaşanan bu hayal kırıklığı, milliyetçi, Siyonist, liberal ve sosyalistdevrimci bir çok farklı grupların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bütün gruplar, 'özel bir Doğu Yahudi milliyetçiliği bilinci' noktasında birleşiyor-

du.⁴² 1880'lerin başında Haskala'dan milliyetçiliğe geçiş sürecini başlatmıştır. Çok sayıda Haskala lideri, milliyetçi karakterli 'Hibbat Zion' (Siyon Sevgisi) hareketine yönelmiştir. Bunların başında Leon Pinsker gelmektedir. O bu süreci, 'oto-emansipasyon' olarak isimlendirmiştir. Ona göre Yahudiler "her yerde bir misafirdir ve hiçbir zaman evde değildir."⁴³ Yahudi sorununa çözüm, ancak Yahudilerin İsrail topraklarına göçüyle mümkün olacaktır. Böylece Haskala ideolojisi, modern Yahudi milliyetçiliğinin alt yapısını oluştururken, onun değerler sistemi de, modern Yahudi milliyetçiliğinin var oluşunda çok önemli bir görev üstlenmiştir. Bu durum, Haskala'nın çeşitli kültürel eğilimlerinin, milliyetçi akım içerisinde yer almasına sebep olmuştur.⁴⁴

Haskala ideolojisi, Reformist Yahudiliğin de temelini oluşturmuştur. Bu hareket, 1819'da 'Wissenschaft des Judentums' (Yahudilik Bilimi) hareketinin kurucularının çalışmaları ve başarılarında bir temel olmuştur. Hareketin önde gelen kişileri arasında Zacharias Frankel, Abraham Geiger, Moritz Steinschneider, Solomon Judah Rapoport gibi simalar vardır.⁴⁵

Ona göre Yahudilik'te, insan aklına uymayan hiçbir inanç esası bulunmaz. Bu yüzden dinî ideallere ulaşmak için akıl yeterli olup vahye ihtiyaç yoktur. Saf Tanrı bilincinin yaşayan bir örneğini milletlere göstermek için Yahudilere Sina'da pratik emirler verilmiştir. Sina'da verilen vahiy, başkalarına tebliğ için değildir. Sadece Yahudilerin yasalarıdır ve politiktir.

Sonuç olarak, Haskala hareketi, aydınlanma değerleri adına, geleneksel Yahudiliğe ve onun elit liderlerine karşı bir meydan okuma olmuştur. Bu düşünceyle Yahudilik, değişen ve gelişen modern dünyanın şartlarına uyarlanmaya çalışılmıştır. Dinî otoritenin, Yahudilerin ferdî ve toplumsal, hatta aile gibi özel hayatları üzerindeki tekelciliği kırılmıştır. Yahudi eğitim-öğretim yöntemlerinde ciddi bir değişim yaşanmış, bunun bir sonucu olarak yeni bir Yahudi kitaplığı oluşmuştur. Din öğretiminden ziyade laik eğitime ağırlık verilmiş, Yahudilerin yaşadıkları ülkenin dilini öğrenme zorunluluğu getirilmiştir. Yidişçe küçümsenmiş, bilimsel çalışmalar için, bölgesel dil yanında, İbranice önem kazanmıştır. Yahudilere tanınan hakların kolayca ellerinden alınması, Yahudilerin kendilerine ait bir vatanının olması dü-

şüncesini güçlendirmiştir. Bu düşünce, modern Yahudi milliyetçiliğini ortaya çıkarmıştır. Yahudi dini ve kültürel hayatına getirdiği yeni bakış açısıyla Haskala hareketi, sonraki yüzyılda Yahudi modernleşmesinin öncüsü ve ayak sesleri olmuştur. ■

dipnotlar

- ¹ Shmuel Feiner, *The Jewish Enlightenment* (translate by Chaya Naor), University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2004, s. 8.
- ² Immanuel Etkeş, "Haskalah", *The Yivo Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, I (ed. Gershon David Hundert), Yale University Press, New Haven & London, 2008, s. 681; Feiner, s. 3.
- ³ Hilary L. Rubinstein-Dan Cohn-Sherbok-Abraham J. Edelheit-William D. Rubinstein, *The Jews in the Modern World: A History Since 1750*, Oxford University Press, London, 2002, s. 14; Etkeş, I/681; Feiner, s. 3.
- ⁴ Feiner, s. 7.
- ⁵ Azriel Shochat-Judith R. Baskin, "Haskalah", *Encyclopedia Judaica* (Second Edition), (Ed. Fred Skolnik-Michael Berenbaum), Keter Publishing House, Jerusalem, VIII, 2007, VIII/435; Etkeş, I/681.
- ⁶ Marcin Wodzinski, *Haskalah and Hasidism in the Kingdom of Poland/ A History of Conflict* (Translated by Sarah Cozens), The Littman Library of Jewish Civilization, Oxford, 2005, s. 9.
- ⁷ Moshe Pelli, "When Did Haskalah Begin? Establishing the Beginning fo Haskalah Literature and Definition of 'Modernism'", *Leo Baeck Institute Year Book*, XLIV (1999), s. 56; Feiner, s. 2.
- ⁸ Shochat-Baskin, VIII/436; Rubinstein, s. 28-29.
- ⁹ Etkeş, I/683; Salime Leyla Gürkan, "Yahudi Geleneğinde Reform Arayışları", *Milel ve Nihal*, Cilt: 5, Sa: 2, s. 155-156
- ¹⁰ Rubinstein, s. 32-33; Shochat-Baskin, VIII/439.
- ¹¹ Etkeş, I/683; Gürkan, s. 155-156.
- ¹² Gürkan, s. 155.
- ¹³ Etkeş, I/683.
- ¹⁴ Pelli, s. 59; Feiner, 26; Etkeş, I/681.
- ¹⁵ Louis C. Dubin, "The Social and Cultural Context: Eighteenth-Century Enlightenment", *History of Jewish Philosophy*, II (Ed. Daniel H. Frank and Oliver Leaman), Routledge, London and New York, 1997, s. 577; Etkeş, I/681.
- ¹⁶ Pelli, s. 60.
- ¹⁷ Etkeş, I/681.
- ¹⁸ Yidiş, Aşkenaz Yahudilerin dilidir. Alman İbranicesi ya da Yahudi Almancası olarak da bilinir. Haskala hareketinden önce Yidişçe, dindar Yahudilerin diliydi ve geleneksel Aşkenaz Yahudilerin dünya görüşlerini ve hayat tarzlarını yansıtmaktaydı. Bkz. Dovid Katz, "Yiddish", *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion* (Ed.: R.J. Zwi Werblowsky and Geoffrey Wigoder), Oxford University Press, New York, 1997, s. 743-744.
- ¹⁹ Etkeş, I/681.
- ²⁰ Allan Arkush, "The Questionable Judiasim fo Moses Mendelssohn", *New German Critique*, No. 77 (1999), s. 29; Wodzinski, s. 9.
- ²¹ Etkeş, I/681.
- ²² Etkeş, I/682.
- ²³ Azriel Shochat-Judith R. Baskin, "Haskalah", *EJ*, VII-1/436.
- ²⁴ Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, Seba yay., Ankara, 1997, s. 145-146.
- ²⁵ Etkeş, I/682.
- ²⁶ Feiner, s. 7.
- ²⁷ Rubinstein, s. 27; Shochat-Baskin, VIII/437.
- ²⁸ Shochat-Baskin, VIII/436.
- ²⁹ Heder, 3 ila 13 yaş aralığındaki Yahudi erkek çocuklarına bir hocanın evinde, İbranice okuma-yazma ve dualar öğrendikleri ilkokul düzeyinde okullar. Bu sistem, 17. yüzyıldan II. Dünya Savaşı'na kadar Doğru Avrupa'da yaygın bir şekilde devam etmiştir. Bkz. Shmuel Himelstein, "Heder", *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion* (Ed.: R.J. Zwi Werblowsky and Geoffrey Wigoder), Oxford University Press, New York, 1997, s. 314.
- ³⁰ Yeşiva, Yahudilik'te özellikle Talmud öğretimine dayalı yüksek öğretim kurumu. Bkz. Shmuel Himelstein, "Yeshivah", *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion* (Ed.: R.J. Zwi Werblowsky and Geoffrey Wigoder), Oxford University Press, New York, 1997, s. 741.
- ³¹ Shochat-Baskin, VIII/435-438.
- ³² Rubinstein, s. 26; Etkeş, I/681.
- ³³ Shochat-Baskin, VIII/436.
- ³⁴ Rubinstein, s. 26.
- ³⁵ Rubinstein, s. 26; Shochat-Baskin, VIII/437.
- ³⁶ Shochat-Baskin, VIII/436-439.
- ³⁷ Heiko Haumann, *A History of East European Jews*, Central European University Press, New York, 2002, s. 119-120.
- ³⁸ Yehuda Slutsky-Judith R. Baskin, "Haskalah in Russia", *Encyclopedia Judaica* (Second Edition), (Ed. Fred Skolnik-Michael Berenbaum), Keter Publishing House, Jerusalem, VIII, 2007, s. 440.
- ³⁹ Slutsky-Baskin, VIII/441.
- ⁴⁰ Etkeş, I/683-84; Slutsky-Baskin, VIII/442.
- ⁴¹ Heiko, 121; Rubinstein, s. 74.
- ⁴² Heiko, s. 121.
- ⁴³ Rubinstein, s. 306.
- ⁴⁴ Etkeş, I/687-88.
- ⁴⁵ Azriel Shochat-Judith R. Baskin, "Haskalah", *EJ*, VII-1/440; Rubinstein, s. 40.